

Γεννήθηκα στη Σμύρνη... (είναι τώρα ερείπια) το 18.. (καλύτερα να κρύψω τα χρόνια μου), στη Σμύρνη... Δεν έχει σημασία, αφού καμιά πόλις δεν θα ερίζει μετά θάνατον για μένα.

Από μικρό παιδάκι είχα λατρεία για το θέατρο. Ήμουν θυμάμαι στο νηπιαγωγείο όταν σε κάποια εορτή του σχολείου ο μεγαλύτερός μου αδελφός απήγγειλε ένα μονόλογο. Η ανάμνηση αυτή είναι ολοζώντανα χαραγμένη στη μνήμη μου. Ένα μικρό ξύλινο θεατράκι πρόχειρα στημένο στη μεγάλη αυλή του σχολείου και ο αδελφός μου έκανε τον τυφλό μ' ένα ραβδί στο χέρι. Η απαγγελία του είχε ενθουσιάσει το πλήθος των θεατών. Εγώ στριμωγμένος σε μια γωνίτσα ένιωθα τα δαγκώματα της ζήλειας. Η καρδούλα

μου κτυπούσε δυνατά κι έλεγα μέσα μου: «Ναι, εγώ θα το 'λεγα καλύτερα».

Οι γονείς μου δεν τολμούσαν να πάνε στο θέατρο χωρίς εμένα. Ένα βράδυ ο πατέρας ζήτησε να με ξεγελάσει ότι θα πήγαιναν δήθεν με τη μητέρα σε κάποια επίσκεψη. Κατάλαβα ότι μου λείει ψέματα. Μόλις τους άκουσα να κλείνουν την εξώπορτα τινάχτηκα γυμνός απ' το κρεβατάκι μου, έτρεξα στην κάμαρά τους που 'βλεπε στο δρόμο και απ' τις γκρίλιες παρακολουθούσα με αγωνία να ιδώ πού θα πήγαιναν, γιατί θα 'πρεπε να πάρουν το δρόμο αριστερά. Τους είδα να στρίβουν δεξιά, το δρόμο του θεάτρου. Εκάθισα γυμνός στο επάνω σκαλοπάτι της σκάλας μας και έκλαιγα όλη τη νύχτα. Κάποτε γύρισαν απ' το θέατρο. Πρώτη ανέβαινε τη σκάλα η μητέρα μου. Σήκωσα με λύσσα τα χέρια μου και, δίνοντάς της δυο μούντζες, της είπα ανάμεσα στους λυγμούς μου: «Να, να, να πεθάνεις που δε με πήρες στο θέατρο». Ξοπίσω ανέβαινε ο πατέρας και με υπεδέχθη με ξύλο αλύπητο.

Το σπίτι μας ήταν πολύ κοντά στο μεγάλο θέατρο της Σμύρνης. Θα ήμουν τεσσάρων ετών τότε που κάηκε το θέατρο. Ο πατέρας μ' έπαιρνε πολύ συχνά καβάλα στον ώμο του. Εκείνο το βράδυ παίζανε τον Λάζαρο το βοσκό. Θυμάμαι ακόμη τη σκηνή που ρίχνει ένας δηλητήριο στο ποτήρι του άλλου. Στο

μυαλουδάκι μου δεν μπορούσε να χωρέσει πως αυτό ήταν ψέμα. Ενόμιζα ότι τον δηλητηριάζανε στ' αλήθεια, έτρεμε η καρδούλα μου και ρωτούσα ολοένα τον πατέρα μου:

«Τι θα γίνει τώρα μπαμπά; Θα πεθάνει αυτός;»

«Όχι παιδί μου, αυτά όλα γίνονται στα ψέματα».

«Στα ψέματα», επανέλαβα και σώπασα.

Αυτό μ' απογοήτευσε κάπως. Δέκα λεπτά μετά το τέλος της παραστάσεως το θέατρο πήρε φωτιά. Την άλλη μέρα ο πατέρας μου λέει:

«Μήτσο, ξέρεις, το θέατρο κάηκε χθες το βράδυ».

Έπεσα κάτω στο πάτωμα και σπάραξα απ' το κλάμα. Έκανα πολύ καιρό να παρηγορηθώ.

Στο σχολαρχείο είχαμε για μάθημα τη μετάφραση της Ιλιάδος. Αυτό ήταν το πιο αγαπημένο μου μάθημα. Ήμουν ξετρελαμένος με την έριδα Αχιλλέως και Αγαμέμνονος. Το είχα αποστηθίσει όλο, και σε κάθε ευκαιρία ανέβαινα σε μια καρέκλα να τ' απαγγείλω.

Ο πατέρας δεν μου 'λεγε ποτέ προ του φαγητού ότι θα με πήγαινε στο θέατρο. Αυτό μου έκοβε την όρεξη κι απ' τη χαρά μου δεν έτρωγα. Μου το 'λεγε μετά το φαγητό.

Η σοφίτα του σπιτιού μας είχε μεταβληθεί σε θέατρο. Διοργάνωνα κάθε τόσο παραστάσεις και καλούσα τα διάφορα παιδιά της γειτονιάς βάζοντας είσοδο

ένα μεταλλίκι το άτομο για να καλύψω τα διάφορα μικροέξοδά μου. (Περίεργο, τότε τουλάχιστον είχα λίγο επιχειρηματικό πνεύμα.) Σπαθιά ξύλινα, καπέλα από χαρτόνι, και άλλα σύνεργα για το διάκοσμο της σκηνης. Για μαντέλο προμηθευόμουν απ' τα ντουλάπια της μάνας μου τις κουβέρτες και κατά προτίμησιν τις κόκκινες. Πολύ συχνά, οι κόκκινες αυτές κουβέρτες έγιναν αφορμή να μου κοκκινίσει τα μάγουλα... η μητέρα μου. Είχα για βοηθούς τους δυο μικρότερους αδελφούς μου. Ο Βελέιλ ή ο Υιός της νυκτός ήταν το ευνοούμενόν μου έργο και ψόφαγα κυριολεκτικά για μονομαχίες. Μια μέρα κατά την παράσταση, μονομαχούσα με τον έναν απ' τους αδελφούς μου κι αυτός δεν εννοούσε να πέσει.

«Πέσε, πέσε», του ψιθύριζα εγώ, «πέσε, σε σκότωσα».

Εκείνος τότε γυρίζει και μου λέει φουρκισμένος:

«Μα, τι; Όλο εγώ θα πέφτω; Πέσε και συ μια φορά!»

Το δράμα μετεβλήθη ευθύς σε κωμωδία. Έγινα θηρίο απ' το κακό μου. Το επεισόδιο αυτό με είχε θίξει στα ιερότερα. Έκανα πολύ καιρό να ξαναδώσω παράσταση.

Οι γονείς μου είχαν μεγάλη αδυναμία σε μένα. Ίσως γιατί ήμουν φιλάσθενο παιδί και πολλές φορές

κινδύνεψε να με χάσουν. Μα περισσότερο, νομίζω, γιατί απ' τη μέρα που γεννήθηκα, όπως μου 'λεγε κάποτε η μητέρα, έφερα την ευτυχία στο σπίτι μας. Την πρόληψη αυτή την είχε ιδιαιτέρως ο πατέρας. Το ξέρω καλά απ' το εξής μεγάλο γεγονός, που έγινε η πρώτη αφορμή να ρημάξει το σπίτι μας. Ο πατέρας εργαζότανε στο κατάστημα Whittal για χρόνια πολλά ως αποκλειστικός μεσίτης και είχε την εύνοια του ενός εκ των αδελφών της οικογενείας, του Ρίτσαρ Whittal, με τον οποίο τον συνέδεε φιλία αδελφική.

Ένα μεσημέρι βγαίνοντας απ' το γραφείο τού λέει: «Μουράτ, μου προτείνουν δουλειά με την ελληνική κυβέρνηση, να προμηθεύσω κριθάρι, αλλά δεν θα δεχθώ» (ομιλούσε καλά τα ελληνικά), (τη φράση αυτή την είπε αγγλιστί:) «Because Greeks are thieves» (γιατί οι Έλληνες είναι κλέφτες). «Αυτό που λες με θίγει και μένα», του απαντά ο πατέρας, «γιατί είμαι Έλληνας και αναλαμβάνω την υπόθεση αυτή υπ' ευθύνη μου».

Ήμουν μικρός και δεν μπόρεσα να καταλάβω πώς όλη αυτή η δουλειά εδικαίωσε τα λόγια του Άγγλου. Ξέρω μόνο πως ο πατέρας έφυγε σαν τρελός απ' τον Πειραιά, με ζημία 5 χιλιάδες λίρες. Κάποια τρικλοποδιά τού είχε γίνει στο συμβόλαιο. Είχε αυτό το ποσόν περίπου κατατεθειμένο στο κατάστημα. Επήγε στο γραφείο του Ρίτσαρ Γουίτωλλ και του είπε: «You are

right, Greeks are thieves. Να κρατηθεί η ζημία απ' τα χρήματα που έχω στο ταμείο σας».

Εκείνη την εποχή –ήταν θέρος– μας είχε στείλει τα τρία μεγαλύτερα αγόρια να περάσουμε το καλοκαίρι μας στο σπίτι του άγγλου καθηγητού μας Κράμερ, σ' ένα μακρινό χωριό της Σμύρνης, Τζιμόβασι. Την κακοτυχία του όλη στην υπόθεση αυτή την απέδωκε στο ότι έλειπα εγώ απ' το σπίτι. Το θεώρησε γρουσουζιά. Έστειλε αμέσως τηλεγράφημα: «Στείλε μου πίσω τον Μήτσο». Στην υπόθεση αυτή δυστυχώς είχε ανακατωθεί και ο αδελφός της μητέρας μου. Αυτό ήταν η αφορμή που έφερε την πρώτη διχόνοια ανάμεσα στους γονείς μου. Ακολούθησαν έπειτα και άλλα λυπηρά γεγονότα και κατέληξαν στην μοιραία και αναπόφευκτη ανάγκη να χωρίσουν. Η ρήξις έγινε υπό περιστάσεις πολύ τραγικές. Τόσο, που για πολύ καιρό η ευαίσθητη καρδιά μου πονούσε και θλιβότανε και που η ανάμνησις και τώρα ακόμη είναι τόσο θλιβερή ώστε να μου κάμει αδύνατη την εξιστόρηση.

Ο πατέρας, γυρίζοντας απ' τας Αθήνας τότε, ήταν κυριολεκτικά σε μια κατάσταση αλλοφροσύνης. Μας απηγόρευσε να μιλούμε ελληνικά και μας υποχρέωσε με την Εγγλέζα τη γκουβερνάντα που είχαμε να κάνομε και την προσευχή μας αγγλιστί. Ήταν

τόσο έξαλλος, που ήθελε για μια στιγμή ν' αλλάξει και τη θρησκεία του.

Θα ήμουν τότε πέντε έως έξι χρονών και όμως θυμάμαι καλά πως οι αποφάσεις του αυτές είχαν αναστατώσει την παιδική μου ψυχή. Στην δασκάλα μπροστά έλεγα την προσευχή μου αγγλιστί, μα μόλις έπεφτα στο κρεβατάκι μου και έμενα μόνος, σηκώνομουν σιγά σιγά στα γόνατα και την ξανάλεγα στη γλώσσα μας.

Εκείνη η κοκαλιάρη η Εγγλέζα με το φλεγματικό της βρετανικό ύφος που εννοούσε να μας επιβάλει τη σκληρή αυτή απόφαση του πατέρα μας, ν' απαρνηθούμε δηλαδή τον εθνισμό μας, μου καθόντανε στο στομάχι και καραδοκούσα μια ευκαιρία να ξεθυμάνω επάνω της και να βγάλω το παιδικό μου άχτι.

Ένα απόγευμα κατέβαινε με τη μαύρη της νταντελένια τουαλέτα να κάνει το μάθημα του πιάνου. Δεν ξέρω γιατί εκείνη την ημέρα μου φάνηκε μπροστά μου σαν σκιάχτρο. Εκάθισα δίπλα της πολύ δύσθυμος. Άρχισα τα *exercices*. Με τις πρώτες νότες τα θαλάσσωσα. Μ' αντιπαθούσε κι αυτή εξ ενστίκτου όσο κι εγώ. Με το πρώτο λάθος μού δίνει μια γερή ξυλιά στα χέρια μ' εκείνο το εγγλέζικο ξερακιανό χέρι της.

Αυτό μ' έκανε θηρίο. Τινάχτηκα σαν σούστα, όρμησα επάνω της σαν αστραπή, εκόλλησα σαν βδέλλα

στο κορμί της και με υστερική λύσσα τής κουρέλιασα τη νταντέλα του φορέματός της.

Ο τραγικός χωρισμός του πατέρα και της μητέρας είχε μεγάλη επίδραση στη ζωή μου και ίσως ίσως αυτός να με προετοίμασε για το θεατρικό στάδιο. Είχε γίνει υπό περιστάσεις πολύ τραγικές και με ένα πείσμα αφάνταστο κι απ' τα δυο μέρη.

Το διαζύγιον δεν ήταν τόσο εύκολο όπως τώρα στα χρόνια μας. Ο πατέρας δεν ήθελε να παραχωρήσει κανένα απ' τα παιδιά. Η μητέρα αξιούσε εκτός απ' την επιστροφή της προικός της και τα δυο παιδιά απ' τα επτά, την μοναχοκόρη της και το ένα απ' τα έξι αγόρια, εμένα.

Ένα απόγευμα, κατά συμβουλήν του δικηγόρου της, η μητέρα έβαλε δυο μπράβους και, την ώρα που έβγαινα απ' το σχολείο, με βουτάει ο ένας απ' αυτούς και με βάζει στον ώμο. Έβαλα τις φωνές: «Βοήθεια, σώστε με! Είμαι γιος του Μουράτ». Κάποιος κύριος, ξανθός ψηλός, θυμάμαι ακόμη αμυδρώς τη σιλουέτα του, όρμησε με το μπαστούνι ανασηκωμένο. Αλλά αναγκάστηκε να υποχωρήσει προ μιας τεραστίας μαχαίρας που επρόβαλε ο ένας απ' τους μπράβους. Με πήγαν στη μητέρα μου. Σ' όλη μου τη ζωή δεν μπόρεσα να ξεχάσω με πόση αγωνία και στοργή μ' έσφιγγε στην αγκαλιά της.

Ο πατέρας στην αγγελία της απαγωγής μου έγινε θηρίο. Προκήρυξε αμέσως αμοιβή εκατό λίρες σε κείνον που θα του 'φερνε το παιδί πίσω. Μισή ώρα μετά, το σπίτι που έμενε η μητέρα μου εκυκλώθηκε απ' όλη τη μορταρία της Σμύρνης. Μεγαλοπρεπέστερο θέαμα δεν μπορούσε να γίνει. Οι μόρτες, όλοι εκείνοι που ήσαν δελεασμένοι απ' την αμοιβή, ζητούσαν με κάθε τρόπο να σκαρφαλώσουν και να μπουν στο σπίτι. Και η μάνα μου σ' ένα παράθυρο του σπιτιού, κρατώντας με το 'να χέρι εμένα και με τ' άλλο ένα ρεβόλβερ, εφώναζε σαν τρελή: «Το παιδί θα το πάρετε σκοτωμένο!» Κι εγώ, που είχα συνέλθει απ' την τρομάρα της πρώτης στιγμής και που είχα αρχίσει να συμπαθώ την μητέρα μου, γιατί μου 'χε τάξει όλα του κόσμου τα παιγνίδια, ιδίως ένα ποδήλατο, ατένιζα το θέαμα αυτό σαν παράσταση στο μεγάλο θέατρο της Σμύρνης. Εκεί δα κατά το σούρουπο η μητέρα με φευγάτισε από την πίσω πόρτα του σπιτιού.

Λίγες μέρες μετά τα γεγονότα αυτά, και για περισσότερη ασφάλεια, μ' έντυσαν κοριτσάκι και με μπαρκαρήσαν κρυφά για τας Αθήνας. Χοροπηδούσα ολοένα απ' τη χαρά μου με την ιδέα πως πάω στις Αθήνας, στον τόπο αυτόν που χωρίς να τον γνωρίζω, ποιος ξέρει από ποια αταβιστική διαίσθηση, ενοσταλ-

γούσα τόσο, ώστε ο θείος μου που με συνόδευε μου 'σκασε μια κατακεφαλιά λέγοντάς μου: «Κάτσε βρε διάολε ήσυχος, έτσι δεν χοροπηδάνε τα κορίτσια, θα μας πάρουν μурωδιά στο τέλος».

Το πρώτο μου παιδικό όνειρο επραγματοποιείτο. Επατούσα τέλος το πόδι στην πόλη των ονείρων μου. Ο πατέρας στην απόγνωσή του επάνω που του είχε φέρεη η εμπορική του ατυχία με την ελληνική κυβέρνηση μας είχε ειπεί: «Την κατάρα μου όποιος πάει στις Αθήνας». Μα εγώ παιδί, πού λογάριαζα τέτοια μικροπράματα. Και όμως αργότερα, στις τραγικές στιγμές που είχα να αντιμετωπίσω στη ζωή, πόσες φορές δεν στριφογύριζε σαν τρυπάνι στο μυαλό μου η απαισία αυτή φράση του πατέρα μου.

Στας Αθήνας επήγα στο σπίτι της θείας μου, αδελφής της μητέρας. Αλλά εκείνη από υπερβολικό φόβο μ' ενεπιστεύθηκε στην φιλική τους οικογένεια Βάλβη. Εκεί επέρασα τρεις μήνες. Ο ποιητής μας κύριος Παλαμάς ήταν τότε αρραβωνιασμένος με την Δίδα Βάλβη. Κάθε φορά που ερχότανε τον προσφώνούσα όρθιος σε μια καρέκλα.

Είχα ξετρελαθεί με τους αξιωματικούς μας και τις στολές τους. Δεν υπάρχουν λόγια να περιγράψω τον ενθουσιασμό μου όταν για πρώτη φορά με πήγαν

στο Ζάππειον, στο θέατρο ο Παράδεισος. Αλλά απ' όλα με είχε μαγέψει το άγαλμα του Πατριάρχη.

Το σπίτι της θείας ήταν απέναντι σε κάποιο υπουργείο. Περνούσα κάθε μέρα απ' το Πανεπιστήμιο. Αυτά θυμάμαι αμυδρώς και θυμάμαι ακόμα πως μόλις αντίκριζα το άγαλμα στεκόμουνα θεατρνικότητα και ξεφώνιζα: «Πώς μας θωρείς ακίνητος, πού τρέχει ο λογισμός σου;» κτλ.

Απ' τις γρίλιες του παραθύρου μου εκαμάρωνα σε κάθε επίσημη γιορτή τους υπουργούς να μπαίνουν στο υπουργείο με τη ρεδενγκότα και το ψηλό καπέλο. Έλεγα: «Πότε θα μεγαλώσω κι εγώ να το φορέσω;» Γι' αυτό μόλις βγήκα στη σκηνή, με το ξύρισμα του μουστακιού μου, έσπευσα αμέσως να παραγγείλω μια ρεδενγκότα και ν' αγοράσω το πρώτο μου ψηλό καπέλο.

Το ωραίο μου όνειρο ήλθε να διακόψει μια μέρα το γράμμα της μητέρας στη θεία. Της έλεγε να με στείλει αμέσως πίσω γιατί το δικαστήριο είχε βγάλει απόφαση τα παιδιά όλα να ανήκουν στον πατέρα. Η ημέρα εκείνη ήταν μαύρη για μένα. Έκλαιγα απρηγόρητα. Όταν έφθασα στη Σμύρνη, με παρέλαβε η μητέρα απ' το βαπόρι. Με πήγαινε να με παραδώσει στη Μητρόπολη, απ' όπου θα με παρελάμβανε ένας

θείος μου να με πάει σπίτι. Η μητέρα σ' όλο το δρόμο έκλαιγε σιωπηλά. Εγώ πονούσα, πονούσα μαζί της.

«Γιατί δεν με κράτησες;» της έλεγα ανάμεσα στο αναφιλητό μου.

«Δεν ήταν στο χέρι μου, παιδί μου, το δικαστήριο».

«Τι σιχαμένο αυτό το δικαστήριο», ψιθύρισα ανάμεσα στα δόντια μου.

Πολλές φορές έπειτα, στις ώρες της μελαγχολίας μου, αναλογιζόμουν πόσο εγωιστικά μας αγαπούνε οι γονείς μας. Επειδή μας έφεραν στον κόσμο κάνοντας για μια στιγμή το κέφι τους, θέλουν να μας υποτάσσουν όχι μόνο στις ιδιοτροπίες τους αλλά και να μας έχουν έρμαιο στα μίση τους, στα πάθη τους, σ' όλα τους τα συναισθήματα. Εγώ ένα παιδάκι αδύνατο, ασθενικό, που τόσες φορές, όπως μου 'λεγε η μητέρα μου, εσώθηκα απ' του χάρου τα νύχια, πέρασα ένα σωρό σπασοχολιές και τρομάρες απ' την υπερβολική αγάπη που μου 'χαν οι γονείς μου (μήπως η μαϊμού δεν πνίγει τα παιδιά της απ' την πολλή αγάπη;).

Οχτώ χρόνια έκαμα να ιδώ τη μητέρα μου. Τον πρώτο καιρό μας λέγανε «πέθανε η μητέρα σας», νομίζοντας πως μπορούσαν έτσι να την ξεριζώσουν απ' την καρδιά μας. Μα μέσα μου ζούσε βαθιά χαραγμένη

η εικόνα της γυναίκας εκείνης που περίμενε τρελή από αγωνία στη γωνιά του δρόμου να με σφίξει τόσο, μα τόσο στοργικά στην αγκαλιά της, προφέροντας τις δυο ολόγλυκες εκείνες λεξούλες «παιδί μου».

«Αν μάθω πως πήγε να την δει κανένας από σας», έλεγε αγριεμένος ο πατέρας, «θα τον σκοτώσω», και μου 'ριχνε μια λοξή ματιά, σαν να μάντευε τις σκέψεις μου και να διάβαζε τα αισθήματά μου.

Οκτώ χρόνια τα χείλη μου δεν είπαν τη λέξη «μάννα». Μια μέρα έμαθα τυχαίως πως ξαναπαντρεύτηκε. Αυτό με πείραξε. Νόμιζα πως με είχε ξεχάσει.

Ένα απόγευμα, κατά το δειλινό, περπατούσα στην προκουμαία με φίλους. Είχα απομακρυνθεί λίγο απ' την παρέα μου. Κάποιος με φώναξε με τ' όνομά μου: «Μήτσο». Μια γυναίκα που βάδιζε μπροστά μου ακουμπισμένη στο μπράτσο του ανδρός της στάθηκε απότομα, γύρισε το κεφάλι να με ιδεί. Τα μάτια μας αντικρισθήκανε για πρώτη φορά. Έμεινα καρφωμένος στη θέση μου. Μ' ένα νεύμα της μου 'πε να την ακολουθήσω. Πήγα ξωπίσω της σαν υπνωτισμένος. Φθάσαμε έως το σπίτι της. Εμπήκε... Άφησε την πόρτα μισοανοιγμένη. Ετρύπωσα μέσα γοργά σαν κλέφτης... Με περίμενε πίσω απ' την πόρτα. Έπεσα στην αγκαλιά της κι άκουσα ύστερα από οχτώ χρόνια τις ολόγλυκες εκείνες λεξούλες «παιδί μου, παιδί μου»,

κι επιθύριζα ανάμεσα στους λυγμούς μου «μανούλα, μανούλα, μανούλα μου».

Λένε πως καλλιεργούνται τα αισθήματα κι ακόμα κι η παροιμία «μάτια που δεν βλέπονται...» Για όλα τ' άλλα αισθήματα μπορεί αυτό να 'ναι αλήθεια, όχι όμως για την αγάπη στη μάνα. Όσο μας χωρίζει η απόσταση απ' αυτήν, όσο απομακρύνεται από κοντά μας, τόσο μεγαλώνει, τόσο θεριεύει μέσα μας. Όταν μας λείπει πια για πάντα, τότε τίποτε στον κόσμο δεν την αναπληρώνει. Ίσως να φανεί εγωιστικό, όμως θαρρώ ότι ποτέ δε βγήκε απ' το στόμα ηθοποιού η λέξις «μητέρα» με τόσο πόνο, με τόσο σπαραγμό όσο απ' τα χείλη μου. Γι' αυτό δεν εσυγχώρησα ποτέ τον εαυτό μου όταν κάποτε της είπα λόγια σκληρά. Εγόγγυζα απ' τον αβάσταχτο πόνο κι εκείνη προσπαθούσε να με παρηγορήσει. «Είναι μοιραίο», της είπα, «να είσαι στο πλάι μου στις πιο τραγικές στιγμές της ζωής μου. Σώπα, μη μου μιλάς γιατί θαρρώ πως φταις εσύ που με γέννησες», και στο μυαλό μου στριφογύριζε η άγρια κατάρα του πατέρα μου. «Αναφέρουν πάντοτε την πατρική κατάρα, ενώ θα 'πρεπε ν' αναφέρουν επίσης και την υιική», λέγει ο Σπινόζα.

Όταν είδα να βρυκολακιάζει η ζωή των γονιών μου σε μένα, επίστεψα ότι κάτι ανώτερο τα διέπει όλα

και ότι η ζωή μας πηγάζει από μια πηγή πολύ μα πολύ πιο απόμακρη απ' τη λογική. Και όμως δεν εξήγησα ποτέ μου να την αναλύσω. Δεχόμουν τα καλά της και τ' ανάποδά της, όπως το χωράφι που αφήνει να φυτρώνει και το καλό χορτάρι και τ' αγριόχορτα. Ο μακαρίτης ποιητής Πασαγιάννης, μύστης κι αυτός άλλοτε της Νέας Σκηνης, μου είπε μια μέρα αποφθεγματικότερα:

«Δεν μου λες, παίζεις με τη ζωή ή αυτή παίζει με σένα;»

«Όχι», του απήντησα, «ακολουθώ μοιρολατρικά το ρέμα της».

Όλα τα γεγονότα της ζωής με προετοιμάζανε για το θέατρο· τώρα το βλέπω πως ήταν σαν μια προπόνησις. Ήταν τόσο πολύ ένα με μένα, τόσο πολύ ενσάρκωμένα, ώστε σε μια τρομαχτική στιγμή που πέθαινε μπροστά μου από συγκοπή κάποιο προσφιές μου πρόσωπο και εγώ σαν αλλόφρων έσπευδα να καλέσω το γιατρό, εσκέφθηκα πως έτσι θα 'πρεπε να κάνω, στην πρώτη τυχούσα ευκαιρία, το θάνατο της συγκοπής εις τη σκηνή.

Ήμουν στον Βόλο όταν έφτασε η είδησις του θανάτου της μητέρας μου. Είχε κοντά της το γιο μου τον Αλέκο που τον ελάτρευε και είχε αναλάβει την ανα-

τροφή του και η μοίρα θέλησε ώστε να της κλείσει τα μάτια η Κυβέλη. Επαιίσαμε το βράδυ εκείνο *Μαμά Κολιμπρί*. Οι ηθοποιοί συνεσκέπτοντο πώς να μου το αναγγείλουνε και λέγανε τι παράσταση να κάνουν στην περίπτωση που δεν θα μπορούσα να παίξω. Ήλθε με τρόπο να με προετοιμάσει ο υποβολεύς του θιάσου μας, Λ. Απ' τους πρώτους υπαινιγμούς κατάλαβα αμέσως.

«Τι ξερομασάς τα λόγια σου;», του είπα, «πες το καθαρά, πέθανε η μητέρα μου».

Να περιγράψω τον πόνο μου στην αναγγελία εκείνης; Πώς γίνεται; Υπάρχουν λόγια για τέτοιους πόνους; Στα μεγάλα έργα τέχνης μπροστά, στα μεγάλα αισθήματα, πρέπει να σωπαίνουμε.

Η βουβή δέησης είναι η πιο βαθιά και η πιο κατανυχτική. Όταν πλησίαζε η ώρα της παραστάσεως, η Μαρίκα μας με ρώτησε αν θέλω να δώσομε άλλη παράσταση. «Γιατί;» της απήντησα. «Θα παίξουμε τη *Μαμά Κολιμπρί*. Έτσι το θέλει κάποια ανώτερη δύναμις!»

Στη σκηνή της μητέρας και του γιου, όταν επρόφερα τα λόγια «Είσαι μητέρα μου», «Κι ένα παιδί δεν έχει το δικαίωμα να καταδικάζει τη μητέρα του...», δεν πρόφθασα να τελειώσω για δεύτερη φορά τη λέξη μητέρα και λίγο έλειψε να πνιγώ στους λυγμούς.

Μου 'σφιξε η Μαρίκα δυνατά το χέρι και συνήλθα. Για κείνη τη στιγμή μόνον δικαιώνω λίγο τον Diderot που λέγει ότι ο ηθοποιός πρέπει να είναι μόνον τέχνη. Ναι, στον αληθινά μεγάλο πόνο μπορεί να βλαφτεί η τέχνη, αλλά διαφωνώ σ' όλα τ' άλλα σημεία με τον φίλτατόν μου Diderot περί του αν πρέπει να αισθάνεται ο ηθοποιός, και για το θέμα αυτό θα μιλήσω εκτενέστερα σε άλλο κεφάλαιο.

Όταν τελείωσε η πράξις εκείνη της *Μαμά Κολιμπρί*, επήγα στο καμαρίνι της Μαρίκας, έπεσα στην αγκαλιά της κι έκλαιγα απαρηγόρητα.

Στο Γυμνάσιο επέρασα χρυσή ζωή. Η μητέρα μου με χαρτζιλίκωνε πλουσιοπάροχα. Ο άντρας της ήταν πολύ πλούσιος. Μου ικανοποιούσε όλες μου τις ιδιοτροπίες.

Είχα συνδεθεί με αδελφική φιλία με τον Νίκο Αμηρά. Τώρα είναι δικηγόρος και πληρεξούσιος των προσφύγων. Μαζί περάσαμε τη μαθητική μας ζωή. Είμεθα στο χαρακτήρα οι δυο αντίθετοι πόλοι. Αυτός σοβαρός, μετρημένος, λίγο ποζέ, λίγο φαντασμένος· εγώ απλός, αφελής, καταδεχτικός, ανοιχτοχέρης, σπάταλος, μουρλός. Όλες τις ιδιότητες του μποέμ και μέσα σ' όλα και ερωτόληπτος μέχρι αηδίας:

«Δώσ' μου δυο ναπολεόνια».

«Τι τα θέλεις;»

«Θ' αγοράσω ένα δωράκι στην Λευκή».

«Μα χτες πήρες ένα για την Μαρία».

«Ναι, μα τα 'φτιαξα σήμερα τ' απόγευμα και με την Λευκή. Περνούσα μπρος απ' την πόρτα της και μου 'ριξε ένα άνθος».

«Και την ερωτεύθηκες αμέσως; Coup de foudre;»

«Εκείνη με προκάλεσε, σου ορκίζομαι».

«Μα, πες μου, στο Θεό σου, τις αγαπάς όλες μαζί;»

«Δεν ξέρω. Όταν είμαι κοντά στην καθεμιά, νιώθω την καρδιά μου να χτυπάει δυνατά, εκείνη τη στιγμή είμαι ειλικρινής. Την αγαπώ αληθινά, θα έδινα και τη ζωή μου αν μου τη ζητούσε, και όμως όταν πάω παρακάτω νιώθω το ίδιο και για την άλλη».

Ο φίλος μου ξεκαρδιζόντανε στα γέλια:

«Άι στο διάολο, δε θα βάλεις γνώση, βρε “Μη-τσέα”;»

Έτσι συνήθιζε να με ονομάζει.

Και πώς μπορούσα να μην είμαι έτσι ευμετάβλητος στη ζωή; Δεν έπρεπε να γυμνάζομαι από τότε σ' όλους αυτούς τους ερωτικούς μου ρόλους; Και παίζοντας πολλές φορές στη σκηνή ένα ρόλο ερωτικό, δεν αυτοπαθαινόμουνά τόσο ώστε στο τέλος να